

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE NERİMAN NERİMANOV'UN TÜRKİYE POLİTİKASI

Nizami VELİYEV*

ÖZET

Azerbaycan Türkleri, Türk Milleti'nin, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürüttüğü Millî Mücadele'de kardeşlerinin yanında olmuşlar, yardımlarını esirgememişlerdir. Bunu, Azerbaycan'ın zor durumda olduğu bir dönemde yapmaları, yapabilmeleri oldukça anlamlıdır. Zira, 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920'de Rus Komünist (Bolşevik) askerî müdahalesi ve işgali ile bağımsızlığını kaybetmiş, Azerbaycan'da Komünist (Bolşevik) hükûmeti kurulmuştur. Hükûmetin başına da Neriman Nerimanov (1870-1925) geçirilmiştir.

Neriman Nerimanov dönemin önde gelen fikir adamlarındandı. Neriman Nerimanov'a göre Azerbaycan özgür olmalı, komünist ideolojisiyle yönetilmeli, Türkiye ve Rusya'yla sıkı ilişkilerde bulunmalıdır. O, Rusya komünistleri arasında büyük nüfusa sahipti. V. İ. Lenin Neriman Nerimanov'un siyasi fikirlerini ciddiye alıyordu.

Neriman Nerimanov Türkiye ve Atatürk ile ilişkilerine büyük önem veriyordu. Azerbaycan'da hükûmetin başına geçtikten sonra attığı ilk adımlarından birisi Türkiye ile ilişkilerin kurulması oldu. Atatürk de Neriman Nerimanov'a büyük önem veriyor, Rusya ile kurulacak ilişkilerde onun yardımından faydalanıyordu. Neriman Nerimanov Atatürk'e yazdığı mektuplarında ve Azerbaycan'ın Ankara'daki temsilcisi İbrahim Ebilov aracılığıyla Türkiye'nin Rusya ile kuracağı ilişkilerinin biçimi ve atılması gereken adımlar hakkında bilgiler veriyordu. Atatürk'ün Moskova'ya gönderdiği heyetler, önce Bakü'de Neriman Nerimanov'la görüşmeler yapıyor sonrasında ise Nerimanov verdiği bilgiler üzerinden neler yapılması

*Dr. Öğr. Üyesi, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, nizami_amea@yahoo.com

gerektiğine dair bilgiler ediniyordu. Moskova da Türkiye ile kurulacak ilişki biçimini Neriman Nerimanov'dan aldığı bilgiler ışığında şekillendiriyordu. Neriman Nerimanov Türkiye'nin Batı emperyalizmi karşısında tek başına kalmaması için Millî Mücadele'de Rusya'nın, Türkiye'nin yanında olmasını sağlamaya büyük gayret gösteriyordu. O, Lenin'e yazdığı mektuplarla Moskova'yı, Rusya'nın doğu politikalarının başarısının Türkiye ile iyi ilişkilerden geçtiği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Neriman Nerimanov, Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in Türkiye'ye karşı sert tutumunu Lenin'e şikayet ederek bu yanlış tutumun önüne geçmeye çalışmıştır. Neriman Nerimanov'un önemli katkılarından bir diğeri ise Rusya'nın Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye desteğini sağlaması ve Moskova Anlaşması'nın imzalanmasına yardımcı olmasıdır.

Neriman Nerimanov'un Azerbaycan üzerinden de Türkiye'ye destek sağladığını görmekteyiz. Azerbaycan hükûmeti Türk halkının millî mücadelesini desteklemek resmî kararını almıştır. Neriman Nerimanov Sovyet Azerbaycan'ının ilk temsilciliğini Ankara'da açtı. Temsilcik binasına Azerbaycan bayrağı ise bizzat Atatürk tarafından dikilmiştir. Atatürk Millî Mücadele'nin en zor döneminde Kazım Karabekir paşa aracılığıyla Azerbaycan'dan borç para istemesine Neriman Nerimanov da "*Paşam, kardeş kardeşe borç vermez, el tutar*" şeklinde mukabele ederek Türkiye'ye altın ve petrol yardımı yapmıştır.

Bildiride Neriman Nerimanov'un kişisel gayretlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün de kişisel olarak aynı derecede sergilediği hüsnü muamele ile şekillenen Azerbaycan Türkiye ilişkilerini Millî Mücadele ertafında akademik bir araştırmayla ele alacağız.

TURKEY POLICY OF NARIMAN NARIMANOV DURING THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

The Azerbaijani Turks stood at the Turkish nation's - their brothers' side in the National Struggle, led by Mustafa Kemal Atatürk, and did not refuse to help them. And it is very important that Azerbaijan did and was able to do it in its difficult times. The Azerbaijan Democratic Republic, founded on 28 May 1918, lost its independence as a result of the military intervention and occupation of the Russian Communists (Bolsheviks) on April 28, 1920 and the Communist (Bolshevik) Government was established in Azerbaijan. Nariman Narimanov (1870-1925) was elected head of the government.

N. Narimanov was one of the well-known socio-political figures of his time. In his opinion, Azerbaijan should be independent, governed by the communist ideology, and establish strong relations with Turkey and Russia. He had great respect among the Russian communists. V. I. Lenin respected Nariman Narimanov's political views.

Nariman Narimanov valued the relations with Turkey and Atatürk greatly. After being the head of the government in Azerbaijan, one of his first steps was the establishment of relations with Turkey. Atatürk also had a high opinion of Nariman Narimanov and took the advantage of him in the relations to be established with Russia. In his letters written to Atatürk, and with the help of the representative of Azerbaijan in Ankara, Ibrahim Abilov, he briefed on the format of the relations to be established between Turkey and Russia and the steps to be taken. The delegations sent by Atatürk to Moscow first met with Nariman Narimanov in Baku, and then they decided what to do on the basis of Narimanov's information. Moscow also determined the format of relations with Turkey based on Nariman Narimanov's information. By ensuring that Russia was on the side of Turkey during the National Struggle, Nariman Narimanov made great efforts to prevent Turkey being left in front of Western imperialism. In his letters to Lenin, he tried to convince Moscow that the success of Russia's eastern policy depended on relations with Turkey. Nariman Narimanov tried to prevent the wrong position of Russian Foreign Minister Chicherin against Turkey by complaining about it to Lenin. One of Nariman Narimanov's important activities was his being helpful on Russia's

support for Turkey during the National Struggle and signing of the Moscow Treaty. Nariman Narimanov also was of help to Turkey with Azerbaijan's support. The Azerbaijani government had made an official decision to support the national resistance of the Turkish people. Nariman Narimanov opened the first embassy of Soviet Azerbaijan in Ankara. The Azerbaijani flag was displayed by Ataturk himself. Narimanov's answer to Ataturk through Kazim Karabekir on asking Azerbaijan for a loan of money for Turkey in the most difficult period of the National Struggle was as follows: *"Pasha, it is not right for a man to lend money to his brother, he should only do selfless aid to him"*.

Azerbaijan-Turkey relations, formed during the National Struggle as a result of personal efforts of Nariman Narimanov and Mustafa Kemal Ataturk, will be presented in the form of academic research.

XX. yüzyılın başları Osmanlı İmparatorluğu için olduğu gibi Azerbaycan'ın tarihinin de en bunalımlı devirlerinden biri idi. Böyle ki, Rusya İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan özgürlüğüne kavuştu. Ama bu süreç ister ekonomik ister siyasi, isterse de harbi alanlarda hiç de arzulanan gibi hayata geçmiyordu. Böyle ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığı büyük güçler tarafından kabullenmiyor, sömürgeci Batı devletleri Bakü petrolünün kontrolünü ele geçirmek isteyinde idiler. Rusya'da hâkimiyeti ellerine geçirmiş Bolşevikler (komünistler) de Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolünden çıkması ile barışmak fikrinde değildiler. Rusya'nın desteği ile Azerbaycan'a karşı savaşa başlamış Ermenistan Azerbaycan'a arazi iddialarında bulunuyordu. Genç Azerbaycan Halk Cumhuriyeti büyük ekonomik zorluklarla karşılaşmıştı. Halkın sosyal geçimi ve durumu çok kötüydü. Bunun üzerine Azerbaycan'da faaliyet gösteren Rusya ve Bolşevik yanlısı güçlerin, etnik gurupların, siyasi partilerin ülkede kaos yaratmak düşüncesiyle bölücü işbirlikleri durumu daha da zorlaştırıyordu. Ülkede siyasi istikbalsızlık hüküm sürmekte idi. Böyle ki, mevcut olduğu 18 ay arzında Azerbaycan'ı yönetmeli olan 8 hükümet kabinesi değiştirilmişti. Yaşanan bu süreçlerin sonunda Azerbaycan 28 Nisan 1920'de Rus Bolşevik güçler tarafından işgal edildi. İşgalden az sonra hükümetin başına komünist Neriman Nerimanov geçirildi. Neriman Nerimanovun siyasi görüşlerine göre Azerbaycan özgür olmalı, komünist ideoloji ile yönetilmeli, devlette hâkimiyeti-milliyeye kurulmalı, Rusya ve Türkiye ile sıkı ilişkilerde bulunmalıydı.

Öğretmen doktor, yazar, tiyatro rejissörü ve yazarı, büyük ictimai-siyasi lider olan Neriman Kerbelayı Necef oğlu Nerimanov 1870, Nisan'ın 14'ünde Tiflis şehrinde, fakir bir ailede doğmuştur. O, diğer arkadaşları gibi medrese eğitimi değil, modern seminarya eğitimi almıştı. Ailesini geçindirmek için öğretmenlik yapan Neriman Nerimanov yalnız 1902'de, 32 yaşında Rusya'nın Odessa şehrine giderek tıp eğitimi alıyor. O zamanlar Rus hükümeti millî siyaset olarak Ruslaştırma politikasını gerçekleştiriyordu. Okullarda Azerbaycan Türkçesi öğretilmiyor, derslikler yoktu. Bunu gören Neriman Nerimanov "*Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf-Nehvi*" (1899), "*Müslümanlar için Müellimsiz Rus Dilini Öğrenmekden Ötrü Asan Kitabça*" (1899), "*Tatarlar için Rus Dilini Öğreden Kitap*" (1899) dersliklerini yazıyor. XIX yüzyılın sonunda Rusya Türkleri arasında basın demek olur ki, yoktu. Tabii ki, Azerbaycan Türkçesinde de hiç bir basın mevcut değildi. Müslümanların tek basın yayını Kırım'da, Bahçasaray'da İsmayıl Bey Qaspiralı'nın neşrettirdiği

“Tercüman” gazetesi idi. Bu gazetede Bakü hakkında makaleler basılıyordu. Neriman Nerimanov da “Tercüman”da makaleler çap ettirirdi. Bu makalelerde o, okul, tiyatro, yardım vakıfları ve millî gelenekler konularından bahsediyor, halkı kültüre, eğitime sesliyordu. Neriman Nerimanov Azerbaycan Türkçesinde gazete basmak istemiş, hatta Rusya yetkililerine defalarca müracaat da etmiş ama, izin alamamıştır¹.

1894’de Neriman Nerimanov Bakü’de ilk millî kıraathane açmaya nail oluyor. Bu kıraathane halk arasında büyük sevinç hissiyle karşılanıyor. Bu kıraathaneye Kelküt’te, İstanbul, Sofiya, Qahire, Tahran, Tebriz ve diğer şehirlerden gazete ve dergiler gönderilirdi. Lakin bu kıraathane de yalnız 4 sene faaliyet gösterdi. Rus hükümeti burayı “*şüpheli siyasi ocak*” adıyla kapadılar².

Odessa’da öğrenci iken Neriman Nerimanov siyasi faaliyete kapılır. O zaman Rusya’da Çar monarşisine karşı büyük bir direniş, isyan yaşanmaktaydı. Neriman Nerimanov gizli öğrenci teşkilatlarından birinin lideriydi. O, miting ve grevlere katılıyor, halkı mücadeleye sesliyordu. Neriman Nerimanov 1906’da Bakü’ye geri dönüyor. Ama az sonra o, siyasi faaliyetinden dolayı Rusya yetkilileri tarafından 1909’da hapsedilir, 2 yıl müddetine Bakü’den Heşterhan’a sürgün edilir. 1917 Rusya inkılabı sonucunda Neriman Nerimanov’un siyasi faaliyeti daha da kuvvetleniyor. Bu dönemde o, Rusya Bolşevikleri tarafından ciddi kabul edilen bir siyasetçi gibi tanınırdı. Az sonra Moskova’ya davet alan Neriman Nerimanov Rusya Halk Millî işler bakanının yardımcısı tayin olunuyor³. O, Rusya’nın Doğu politikasını gerçekleştiren esas siyasi liderlerden biriydi. Neriman Nerimanov inanırdı ki, Lenin’in öncülüğünde Bolşeviklerin yürüttüğü siyaset zor durumda olan Azerbaycan’ı ve diğer Doğu halklarını mutluluğa kavuşturacaktır. Müslüman Doğusunun istiklali Neriman Nerimanov için her zaman en önemli mesele olmuştur: “*Ey Şark, ey beşeriyet ezeli, senin yolunda yansam, ezaplara düşsem de inancımдан dönen değilim. Her kes şahiddir ki, senin yolunda ömrümü serf etdim. Hergah can veren bir doktor olsaydı, hayatımı sana vererdim*”⁴.

¹ Hasan Hasanov, *Neriman Nerimanov’un Millî Devletçilik Bakışları ve Faaliyeti*, Bakü, 2005, s. 76.

² *A.g.e.*, s. 83.

³ Qurbanov Şamil, *Neriman Nerimanov’un Dünyası*, Bakü, 2002. s. 19.

⁴ *Respublika Elyazmalar Fondu*, Arşiv-23.1-8.202.

Neriman Nerimanov'un faaliyetinde Türkçülük, Türkiye'ye dost ve kardeş yaklaşım önemli yer tutuyordu. Ünlü fikir adamı Ahmed Ağaoğlu'nun Neriman Nerimanova mektubundaki şu sözler onun tüm Türk Dünyası için ne kadar değerli bir şahsiyet olduğunun kanıtlarından biridir: “*Sizin gibi doğru, samimi bir şahsın tüm Türk âleminin ve özellikle de Türk muhitinin geçirmekte olduğu bugünkü feci buhran zamanı Azerbaycan'ın başında olması tüm Türk âlemi için faydalı alamettir. Siz orada kuvvetli bir vazife adamı gibi iş başındasınız. Ben de Ankara reislerinin kulluğundayım ve ikimiz de taşıdığımız fikir ve düşünceler içinde, her şeyden üstün olan Türklüğe hizmetteyiz. Budur, meşafenin uzaklığına rağmen, bizi birleştirecek ve temin edecek ideoloji!*” Neriman Nerimanov Bakü'de hâkimiyete gelmeden önce, 1918'de Zakafkazy Seymin'in Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatmasını kınamıştı⁵. O, Nargin adasında I. Dünya Savaşı zamanı esir düşen Türk askerlerine uğramış, devletten onlara acil tıp ve manevi yardım yapmayı talep etmiştir⁶. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü terk etmesini ahalinin inamını doğrultmayan, onu meyas eden yanlış bir adım olarak değerlendirmiştir⁷. Bolşeviklerin İstanbul'un Türkiye devletine ait olmasını kabul etmesini alkışlamıştı⁸.

Nerman Nerimanov'un Türkiye politikasını araştırmadan önce, devrin Rusya-Türkiye ilişkilerine genel olarak göz atmak gerekir. İlk önce şunu kaydetmek gerekir ki, Rusya'da Bolşevikler hâkimiyete geldiğinde, Türkiye hâlâ sultan hâkimiyeti mevcut idi ve Almanya ile koalisyada Rusya'ya karşı, esasen de Kafkas cephesinde savaş yapardı. Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilgisi tamamiyle yeni şerait yarattı. 1919'un Ağustos'unda yapılan Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın girişimi ile Nümayendelik Komitesi yaratıldı. Bu Komite Türkiye'nin geçici hükümeti statüsünde idi. Bununla beraber İstanbul'da sultan hükümeti öz hâkimiyetinden el çekmek fikrinde değildi. Nihayet, 1920 Nisan'ın 23'ünde Kamalçılar tarafından Ankara'da çağırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi özünü devletin tek kanuni hâkimiyeti ilan etti. Bununla da, ülkede iki hâkimiyetlilik yarandı. Erzurum Kongresi'nden sonra Türkiye Sovyet Rusya'sı ile iletişim yaratmaya çaba gösterirdi. Bu amaçla 1919'da Mustafa Kemal Paşa Yunus Nadi adlı yetkilisini Moskova'ya

⁵ Neriman Nerimanov, *Yine Savaş, Seçilmiş Eserleri*, C 2, Bakü, 1989, s. 126.

⁶ Neriman Nerimanov, *Nargin Adası: Yoksa Ölüm Adası, Seçilmiş Eserleri*, C 2., Bakü, 1989, s. 139.

⁷ Neriman Nerimanov, *Kafkazların İşgali, Seçilmiş Eserleri*, C 2, Bakü, 1989, s. 189-190.

⁸ Neriman Nerimanov, *Türkiye'nin İşçi ve Çiftçilerine, Seçilmiş Eserleri*, C 2., 1919, Bakü, 1989, s.34.

gönderdi. Ama o, hiçbir neticeye ulaşamadı. 1920'nin başlarında Mustafa Kemal Paşa bildirirdi ki, Kafkas cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya'sı ile ilişki zorlukları Türkiye için problem yarattığından, Bolşeviklerle birbaşa iletişim kurmak gerekir⁹. Bu amaçla Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlığında Doğu cephesi yaratıldı, Halil Paşa'nın rehberliği altında Moskova'ya delegasyon gönderildi ve nihayet, iletişim kuruldu¹⁰. Ama dünya siyaseti hiç de Türkiye'nin lehine değişmiyordu. Bu sebepten 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Lenin'e mektupla müracaat ederek kendi dış politikasının temel prensiplerini izah etti¹¹. Müracaatın esas mahiyeti, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, emperyalist devletlere karşı birge politika aparılması, Azerbaycan'la sovyet Rusya'sı arasında ilişkilerin yoluna koyulması ve nihayet, Rusya tarafından Türkiye'ye desteğin saklanması idi¹². Mustafa Kemal Paşa Türkiye'sinin Bolşevik Rusyası ile ilişkilerinin iyiye gitmesi ve sıklaşması meseleleri 11 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplantısında da çok ciddi tartışılmıştı. Konuşmacılardan biri olan Millet Meclisi'nin sedr yardımçısı Adnan Bey özellikle bildirmiştir ki, Bolşeviklerle ittifak bize millî çıkarlarımız için gereklidir¹³. Antanta ise Mustafa Kemal Paşa'dan Sultan hükümetine tabi olmayı talep ediyordu. Böyle bir durumda bundan ileri gelen neticeler meydana çıkıyordu. En esas neticelerden biri Mustafa Kemal Türkiye'sinin Rusya ile harbi karşı durmasının meydana çıkmaması idi. 1920 yılının Mayıs ayında TBMM nümayedelerinin yurt dışına ilk resmî seferi mehz Sovyet Rusyası'na oldu. Haziran ayında artık Rusya'dan Türkiye'ye iyi haberler gelmeye başladı. 1920'nin ikinci yarısında Türkiye ile Sovyet Rusyası arasında diplomatik ilişkiler yarandı. Mustafa Kemal Paşa bildirirdi ki, bu, Türkiye'nin dış politikasında kabul ettiği ilk karar idi¹⁴.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduğunda Neriman Nerimanov'un siyasetinde Türkiye-Rusya-Azerbaycan strateji üçgen çıkarları kendini yansıtmaya başladı. Neriman Nerimanov Azerbaycan'ın çıkarlarını Mustafa Kemal Türkiye'si ile sıkı ilişkide görmüş ve bu birge çıkarlar Sovyet Rusyası ile alakalandırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de Neriman Nerimanov'la ilişkilere büyük önem veriyordu. Türkiye'den Moskova'ya giden heyetlerin hepsi

⁹ Mustafa K., *Türkiye'nin Yeni Yolu*, C 2., Moskova, 1932, s. 416.

¹⁰ *Sovyet Dış İşleri Bakanlığının Yıllık Hesabatı 1919-1920*, Moskova, 1921, s. 356-357.

¹¹ *Sovyetlerin Dış Politikası Belgeleri*, C 1., Moskova, 1957, s. 803.

¹² *Sovyet Dış Politikasının Arşiv Belgeleri*, C 2. Moskova, 1958, s. 803.

¹³ *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Protokolleri, 11 Mayıs, 1920*, s. 57.

¹⁴ Mustafa K., a.g.e., s. 93.

Bakü'de durarak Bakü ile gizli görüşmeler yapıyor, daha sonra Moskova'ya gidiyordu. Bu heyetler Moskova'ya gitmeden önce Neriman Nerimanov Lenin'e ve Sovyetlerin Dışişleri Bakanı Çiçerin'e Türkiye'nin lehine olacak mektup ve telegramlar gönderiyordu. Neriman Nerimanov doğu ülkeleri hakkında Lenin'le defalarca konuşmuş ve hatta ona gereken etki bıraktığını da bildirmiştir. O, gururla derdi: “*Yeni, ingilabi Türkiye'nin dirçelişi bu tesirin neticesi deyil mi?*”¹⁵. Rus imperyasının tarihî iddaalarına rağmen Lenin beyan ederdi ki, İstanbul Türkiye şehri olarak kalmalıdır. Lenin'in Türkiye'ye olan bu yaklaşımı Türkiye'nin dikkatini diğer sınırlarda toparlamasına imkân verdi¹⁶.

Neriman Nerimanov Azerbaycan'ın başına geçtikten sonra ilk adımlarından biri Türkiye'ye, Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etmek olmuştur. Mektubunda o, iki devlet arasında ilişkilerin özelliğini “*gardaşlık silahı ile silahlanmak*” gibi değerlendirmiştir¹⁷. Kısa sürede iki devlet arasında ilişkileri yoluna koymak ve üst seviyeye yükseltmek için Bakü'de ve Ankara'da temsilcilikler açıldı. 22 Ekim 1921'de İbrahim Ebilov resmî temsilci statüsünü şahsen Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. İbrahim Ebilov'un 8 Kasım tarihli mektubundan aydın oluyor ki, bu kabulde nitk söyleyen Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan'ın ve Neriman Nerimanov'un unvanına hoş sözler söylemiştir: “*Millî hududlarımız dahilinde hür ve müsteqil yaşamaq isterdik. Milletimiz bu hakikatın kardaş Azerbaycan timsalında tesdik edildğini eşitmekle büyük bir seadet duyar. Rum eli, Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbinin öz kalbi gibi çarpdığını biliyorlar*”¹⁸.

23 Ekim 1921'de Azerbaycan'ın Ankara'da resmî temsilciliğinin binasının açılışı oldu. İbrahim Ebilov'un teklifi ile Azerbaycan bayrağını temsilcilik üzerinde Mustafa Kemal Paşa dikti¹⁹. Temsilciliğin faaliyet göstermesinden sonra Azerbaycan ve Türkiye arasında ilişkiler daha farklı ve resmî bir boyut kazandı. İbrahim Ebilov'un 1921, 28 Eylül ve 3 Şubat tarihli mektuplarında iki ülke arasında daim inkişafta olan dostluk ve Türk halkının Azerbaycan'a karşı artmakta olan samimiyeti hakkında malumatlar verilirdi²⁰. Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye'nin ister iç, isterse de dış politikası çok mürekkebe

¹⁵ Neriman Nerimanov, “Lenin ve Doğu”, *Yeni Doğu Dergisi*, s. 9-13.

¹⁶ Neriman Nerimanov, “Lenin ve Doğu”, *Yeni Doğu Dergisi*, s. 9-13.

¹⁷ Neriman Nerimanov, *Seçilmiş Eserleri*, C 2. Bakü, 1989, s. 458.

¹⁸ Teymur Ehmədov, *Neriman Nerimanov*, Bakü, 2018, s. 202.

¹⁹ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 169-170.

²⁰ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

bir tarihî şeraitte hayata geçirilirdi. Toplumda ve hâkim kuruluşlarda parçalanma mevcut idi. Böyle süreçler istenilen yenileşmekte olan topluma mahsus olduğundan bu fikir ayrılığına Atatürk soğukkanlıkla yaklaşıyor, kendi iradesini hayata geçirir ve Türkiye’ni yenileşme yolu ile ileri götürmekte devam ediyoruz²¹. Mustafa Kemal Paşa’nın diğerleri ile fikir ayrılığı var idi. Bu fikir ayrılığının mahiyetini Mustafa Kemal Paşa İbrahim Ebilov’la konuşmasında izah etmişti. Onun fikrinde, Türkiye’nin Büyük Millet Meclisi’nde üç grup vardı. Birinci grup sultan hâkimiyetini ve hilafetin mahiyetini saklamak isteyenler idi. Bunlar böyle düşünürdüler ki, dinin vasıtası ile Türkiye ister Batı, isterse de Doğu’yla ilişkiler kurabilir. Onlar “*ya barış ya savaş*” taraftarları idiler. Mustafa Kemal Paşa ise “*savaş*” veyahut “*barış*” siyasetini devletlerin mahiyetinden asılı olarak hayata geçirirdi²². İkinci grup tam Batılılaşma siyasetinin taraftarları idi. Bunlara “*Baticılar*” da denirdi. Baticılar, esasen, Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif olan eski sultan generalleri idi²³. Sovyet-Türkiye dostluğunun kabul etmeyen bu grup stratejik taraftarları gibi yalnız Avrupa devletlerini, özellikle de İngiltere ve Fransa’yı görür, Sovyet-Türkiye sazişine karşı İngiltere-Türkiye veya Fransa-Türkiye sazişini ortaya koymak düşüncesinde idiler. Üçüncü grup Atatürk’ün taraftarları idi. Onlar sultan hâkimiyetine karşı idiler ve Rusya ile dostluğu destekliyorlardı. Bu grup Türkiye’nin millî meraklarına zıdd gelmeden Batı devletleri ile ilişkilerin önemini de derk edirdiler.²⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde mevcut olan bu farklı gruplardan haberdar olan Neriman Nerimanov bu guruplar arasında seçim etmekte hiç de zorlanmamıştı. Neriman Nerimanov hakimiyete gelerken “*Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiyesi bizim dostumuzdur*” diyerek beyanat vermiş²⁵ ve bu yaklaşımını özel olarak böyle bildirmişdir: “*Eger bütün dünya ile savaş baş verse bele, Rusya ve Azerbaycan Türkiye ile taraftar faaliyette olacaktır*”²⁶. O, ilave ederek diyor: “*Tamam, yeni ingilabi Türkiye doğuldu ve özünün son sözünü dedi: Biz öz türk hayatımızla yaşayacağız ve bizim üzerimizde öğretmen olmak isteyenleri tamamile redd edirik*”.

²¹ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²² *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²³ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²⁴ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²⁵ Neriman Nerimanov, *Şuşa Caamisinde Konuşması, Seçilmiş Eserleri*, C 2., Bakü, 1989. s. 376- 377.

²⁶ Neriman Nerimanov, *Şuşa Caamisinde Konuşması*, s. 376- 377.

Neriman Nerimanov Rusya'nın da Mustafa Kemal Paşa'ya, onun öncülüğünde Türk halkının yaptığı Millî Mücadele'ye desteğini saklamak için büyük gayretler gösteriyordu. Neriman Nerimanov 10 Nisan 1922'de Stalin'e mektubunda yazıyordu: “*Bütün vasitelerle Ankara hükûmetine yardım etmek lazımdır ki, onlar öz millî özgürlük mücadelelerini başa çataırsınlar, eger bunun için lazımi vesaitimiz çatırsa, onda biz heç olmasa basın aracılığıyla onlara hiss etdirmeliyik ki, biz onların dostuyuk*”.²⁷

Bildiğimiz üzere o zamanlar da Ermeni meselesi hem Azerbaycan hem Türkiye için aktüel idi. Her imkânda Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Batı emperyalizmi Ermeni meselesini bir siyasi spekülyasyon olarak kullanmakta idiler. Rusya'nın Ermenileri susturabilecek güce sahip olduğunu iyi bilen Neriman Nerimanov bu meseleyle ilgili Lenin'e mektup yollamıştır. O, Lenin'e mektubunda onu inandırmaya çalışıyordu ki, Ermeni meselesinin siyasi masadan kaldırılması ilk önce Bolşevik Rusyası'nın lehine işleyecek bir karar olabilir. Tabii ki, Neriman Nerimanov'un meseleye böyle bakışı Türkiye'nin çıkarlarına tam uygun olan iyi düşünülmüş bir siyasi yaklaşım idi. Neriman Nerimanov Şubat 1921'de Lenin'e mektubunda yazıyordu: “*Ermeni meselesi Türkler için ölüm-dirim meselesidir. Eger biz bu meselede güzeşte getsek, insanlar bizim ardımızca getmeyecek. Burası da var ki, hemin meselenin bizim lehimize hell edilmesi güdretimizi daha da artırır*”²⁸. Mektupta daha sonra bu fikirler yer alıyordu: “*Moskova Ermeni meselesine göre Türkleri özünden uzaklaşırsa, onlar meyus olub, İngiltere'ye üz tuta bilerler. Eđer şimdi Türklerden üz döndersek, biz müselman doğusunda tüm nüfuzumuzu itirerik, hem de bizim için feci neticeler vere bilecek Doğu cebhesi açmış olarak. Doğuda son derece gergin bir şeraitde biz Türklerle savaşa başlasaq, bu, bizim Doğu siyasetimizin iflasının başlanğıcı olacaktır*”²⁹. Bu mektubunda Neriman Nerimanov sovyetlerin Türkiye ile münasibetinde “*uzaklaşma*”, “*üz dönderme*” ve “*savaş*” siyasetini makbul saymıyordu. Onun fikrince, bunların herhangi birinin baş vermesi Sovyetlerin siyasetinin iflası olurdu. Neriman Nerimanov mektubunda Rusya'nın Türkiye politikasının yanlışlıklarını da net şekilde Lenin'e yazmıştır. O, özellikle Rusya Halk Dışışleri bakanı Çiçerin'in Türkiye'nin aleyhine olan siyasetinin yol verilmez olduğunu yazıyordu: “*Ben sizi heberdar etmeye borcluyam ki, yoldaş Çiçerin Doğu meselesini dolaşıdır. O,*

²⁷ A.g.e., s. 378.

²⁸ Neriman Nerimanov, **Lenin'e Mektup**, Arşiv, v. 1-2.

²⁹ Neriman Nerimanov, **Lenin'e Mektup**, v. 1-2.

Ermeni meselesine heddinden artıq uyur ve mehz Ermeni meselesi üzünden Türklerle aramızın bozulması neticesinde neler baş verebileceğini nezere almır. Ben net olarak deyirem, biz ne olursa-olsun Türklerle möhkem ittifaq bağlamalıyız”³⁰. Neriman Nerimanov’un Lenin’e yazdığı bu mektubu Lenin’de etki bırakmıştır. Böyle ki, mektubu okuyan Lenin bu mektubu Rusya devlet yöneticilerinden Kamenev, Zinovyev, Rıkov, Buharin, Radek, Kalinin ve diğerlerinin de okumasına resmî talimat vermiştir.

Rusya’nın Türkiye ile hoşgörülü politika yürütmesi yönünde çaba gösteren Neriman Nerimanov aynı zamanda, Türkiye’nin kurtuluşu için Rusya’ya yaklaşmasını vacib biliyordu. O, İbrahim Ebilov’a mektuplarından birinde yazıyordu: *“Eger kamalçılar öz vetenlerinin, öz milletlerinin hakiki istiklalı ve dirçelişini istiyorlarsa, o zaman sovyet Rusya’sı ile yaklaşmalıdırlar”*³¹. O, Rusya – Türkiye ilişkileri, Türkiye’nin de yer alması gerek Doğu politikası ile fikirlerinin Atatürk’e ve diğer devlet yetkililerine çatdırılmasını İbrahim Ebilov’dan istemiştir. Bu konu ile ilgili Neriman Nerimanov mektubunda yazıyordu: *“Çiçerin’in Doğu siyasetinde işlettiği fikirler büsbütün yanlışdır. İran bizden üz dönderdi. Çiçerin İngilizlere aldanıb bizim elimizle İran inkılabının çırağını söndürdü. İndi ise Türkiye hakkında büyük yanlışlıklar ediyor. Çiçerin siyaseti baresinde böyük bir meruze yazıb gönderdik. Var küvvemizle eleştirdik. Siz ise gerekdir orada bütün gücünüzü bu yolda serf edesiniz. Başa salasınız, Rusya ile ilişkilerini bozmasınlar. Eger Türkiye, hakikaten de, hüsusi menfeeti için yok, ümumi menfeet için Doğu’nun kurtuluşunu istiyorsa, gerekdir Rusiya’ya yaklaşın”*³².

Türkiye de öz növbesinde Sovyet Rusya’sı ve Sovyet Azerbaycan’ı ile sıkı ilişkilerin kurulmasının taraftarı idi. Kazım Karabekir Paşa Azerbaycan’ın Türkiye’deki temsilcisi İbrahim Ebilov’la konuşmasında ona demiştir: *“Biz böyle düşünceye geldik ki, Türkiye’nin ve tüm müslüman dünyasının yegâne çıkış yolu Sovyet Rusya’sı ile dostlukdur”*³³. Moskova görüşleri zamanı Türkiye heyetinin başçısı Yusif Kamal İbrahim Ebilov’a bildirmiştir ki, inkılapçı Türkiye Rusya ile ilişkilerinden imtina etmemelidir ve hiç de edebilmez, çünkü Rusya ile ilişkilerimiz olmasa, Türkiye Antanta’nın hücumuna devam getirebilmez. O, İbrahim Ebilov’un dikkatine Türkiye Büyük Millet

³⁰ Neriman Nerimanov, **Lenin’e Mektup**, v. 1-2.

³¹ **Komunist Qazetesi**, 30 Kasım 1920, S 176, s. 2.

³² **Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi**, v. 107.

³³ **Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi**, v. 12.

Meclisi'nin bu konu ile aldığı kararını çatdırmıştır: *“Eger inkılab sürecinde olan bu iki ülke (Türkiye ve Rusya) bir-biri ile sıkı ittifak bağlamasalar, mehv olacaklar”*.³⁴ İbrahim Ebilov da Azerbaycan hükümetine gönderdiği mektuplarında Moskova'nın Ermeni meselesinde geri adımlar atması için Azerbaycan yetkililerinin gerekli faaliyette bulunmasını tavsiye ediyordu³⁵.

Sovyetlerin Türkiye ile sıkı ilişkilerinin yaranmasında Neriman Nerimanov'un mövgeyi ve tavsiyeleri büyük önem taşımıştır. Lenin'in devlet başkanı iken temelleri atılmış Bolşevik Rusyası ile Türkiye arasında dostluk politikasının esas mimarlarından biri Neriman Nerimanov idi. Türkiye'den Bakü'ye gelen heyetleri Neriman Nerimanov kabul ederken onlarla bir komünist gibi değil, bir Türk olarak görüşmeler yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova ile görüşmeler yapmakta görevlendirdiği Rıza Nur Neriman Nerimanov hakkında hatıratında yazıyordu: *“Onunla sık-sık ve ikilikde görüşmeler yapıyordum. Baya konuşurduk. Bakdım ki, güzel bir insandır. Onda kendime karşı etimad yarada bildim. Nerimanov açılışdı ve dedi: “Biz Türkük, milletin gelenekleriyle yaşarık”. Çok beğendim ve çok sevdim... Neriman bana Moskova hakkında çok değerli bilgiler verdi”*³⁶.

Neriman Nerimanov'un Millî Mücadele'de yürüttüğü Türkiye politikasının diğer bir ana hattı ise direkt olarak Azerbaycan üzerinden olan faaliyeti idi. Böyle ki, onun başkanlığı ile Azerbaycan hükümeti ister ekonomik ister siyasi, isterse de manevi desteğini dönemin koşulları çerçevesinde her zaman Türkiye'ye yapmıştır. Azerbaycan hükümetinin 28 Ağustos 1920'de yaptığı toplantısında Neriman Nerimanov'un teşebbüsü ile Türkiye'deki durum gündeme getirilmiş ve Azerbaycan hükümetinin Millî Mücadele'yi desteklemesine resmî karar verilmiştir. Bu karardan ileri gelen işlerin hayata geçirilmesi içine bizzat Neriman Nerimanov şahsen görevlendirilmiştir. Nisan 1920'de Ruslar tarafından Bakü'de hapsedilen 50 Türk subayı ve askerî Neriman Nerimanov'un yardımı ile azat edilmiştir³⁷. 1920'de Paris'te Yakın Doğu problemleri ile ilgili konferansa Atatürk hükümetini temsil eden heyet ile beraber, İzzet Paşa hükümetinin heyeti de getmiştir. Bu konferansa davet alan Azerbaycan hükümeti konferans yetkililerinden sultan heyetinin değil, yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın yetkililerinin Türkiye'yi temsil eden taraf gibi kabul

³⁴ A.g.e.

³⁵ Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 193.

³⁶ Rıza Nur, *Moskova – Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 56.

³⁷ *Yeni Fikir Qazetesi*, 1 Şubat 1924, S 26. s. 3.

edilmesini teklif etmişler. Aynı zamanda, Paris görüşmelerinde Boğazlar meselesinde Azerbaycan'ın yaklaşımı Türkiye ile aynı idi³⁸. Neriman Nerimanov'un etkisi ile Sovyet hükümeti Ocak 1920'de yapılmış Genuya Konferansı'nın teşkilatçıları olan Büyük Britanya, Fransa, İtalya devletlerine müracaat yaparak Türkiye'nin de davet olunmasını teklif etmişti. Lakin buna itiraz edilmiş ve Türkiye konferansa davet olunmamıştı. Böyle durumda Neriman Nerimanov'a bu konferansta Azerbaycan'la beraber Türkiye'nin de meraklarını korumak Azerbaycan hükümeti tarafından havale edilmiştir. Neriman Nerimanov sonradan bu mesele ile ilgili yazıyordu: *“Türklerin adaletli taleplerini tüm gücümüzle savunduk”*³⁹. Malta adasında esir saklanan 66 Türk aydını ve siyasilere azat edilmesine Neriman Nerimanov hükümet başkanı olarak çok etkili faaliyeti olmuştur. Azat edilenlerin arasında Ehmed Ağaoğlu, büyük Türkçü fikir adamı Ziya Gökalp, Türk şairi Memmed Emin, Türkiye din hadimi şeyhülislam Hayri Efendi, bir sıra yazar, devlet yetkilileri, herbçiler var idi. *“Rusya Azerbaycan'da tutuklanan İngiliz ve Fransız esirlerini Büyük Britanya'nın nezareti altında olan erazilerde tutuklanan kendi vatandaşlarına değiştirmek istedikde N. Nerimanov onların Kamalçılarla değiştirilmesinden ötrü Böyük Britaniya, Fransa ve Rusya hükümetleri ile yazışmalar yapmış, onların ancak Kamalçılara değiştirilmesini tekid etmiş, bu mögqeyini 16 Aqustos ve 2 Ekim 1920 tarihli mektublarında esaslandırmış ve buna nail olmuştur”*⁴⁰.

Neriman Nerimanov'un Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin lehine gerçekleştirdiği politikası ve çabaları Mustafa Kemal Paşa tarafından bir kardeş yardımı olarak görülüyordu. Neriman Nerimanov'un Türkiye'ye ve bizzat kendisine karşı samimi olduğunu bilen Mustafa Kemal Atatürk Millî Mücadele'nin en zor döneminde Neriman Nerimanov'dan ekonomik yardım da istemiştir. Bu konu ile ilgili Doğan Avçioğlu yazıyor: *“Karabekir, Azerbeycan hükümetinden para istenmesini önerir. Atatürk, bilerek ki, Bakü'de Bolşevik Hükümeti vardı 3 Mayıs tarihli Karabekir'e yazısıyla buna riza gösterir: “Elde beş para bulunmadığı sizce bilinmektedir. Şimdilik içeride bir kaynak da bulunmuyor. Başka taraftan sağlanıncaya kadar Azerbeycan hükümetinden en geniş ölçüde borc alma olanağının düşünülmesi ve sağlanmasını rica*

³⁸ Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 106- 120.

³⁹ Neriman Nerimanov'un Çiçerin'le Mektuplaşmaları, 1920, 16 Aqustos- 2 Ekim. v. 37, 39.

⁴⁰ A.g.e.

ederim". Bu müraciyeti Türkiye'nin Moskva'ya geden heyeti Bakü'de dayanarak Azerbaycan hükümetinin nezerine çatdırmışdır. "Eylülde ilk altınlar gelir. Karabekir Paşa bu 500 kiloluk ilk parti altunun 200 kilosunu kendine alıkoymar, geri kalanını Ankara'ya yollar"⁴¹. Türkiye'ye yalnız altın yardımı değil aynı zamanda petrol, benzin, kerosin (hepsi petrol ürünleridir) gönderen Neriman Nerimanov Mustafa Kemal Paşa'ya cevap mektubunda yazıyordu: "Paşam, gardaş gardaşa borc vermez, el tutar"⁴².

1921'de Azerbaycan Türkiye'ye 30 sistem petrol, 2 sistem benzin, 8 sistem kerosin göndermişti. "Azərbaycan Petrol Müəssisəsi" devlet petrol müəssisəsinin Türkiye'nin bir kaç şehrində - İstanbul, Kars, Samsun ve Trabzon'da şubələri açılmıştı. Batum limanı vasitəsilə Azərbaycan'dan Türkiye'ye 1922'də 9294 ton kerosin və 340 ton benzin göndərilmişdir⁴³. Neiman Nerimanov'un isteği üzərinə 17 Eylül 1922'de Bakü'de "Kırmızı aypara" vakfının yardım kampanyası geçirilmiş ve halktan toplanan tüm yardımlar Türkiye'ye gönderilmişti⁴⁴.

Türkiye'nin Millî Mücadele döneminde her bir uğuru Neriman Nerimanov tarafından büyük sevinç hissi ile karşılanıyordu. O, Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa'yı "Türkiye'nin istiklaliyeti yolunda Antanta üzerinde kazanılmış büyük gelebe münasibetile tebrik etmişdir"⁴⁵. Eylül 1921'de ise Türkiye Doğu cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın kalibiyetinin sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'ya ve komutanlara tebrik telgrafı göndermişdir⁴⁶. Mustafa Kemal Paşa da Neriman Nerimanov'a karşı saygı duymuş ve ona büyük bir siyasi lider, devlet yetkilisi gibi önem vermiştir. İbrahim Ebilov Azerbaycan Halk Dışişler Bakanlığı'na mektubunda yazıyordu ki, Mustafa Kemal Paşa Neriman Nerimanov'un evvel Güney Kafkas Federasyonu'nun, sonra ise Sovyetlerin Merkezi İcra Teşkilatı'nın sedri seçilmesinden çok memnun idi⁴⁷.

Neriman Nerimanov'un millî devletçilik bakışlarında Türkçülüğü, Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin yanında olmak, destek vermek politikası kendini net şekilde ifade ediyordu. Rus-Bolşevik sistemi yönetiminde Neriman Nerimanov'un millî düşüncesi, Türkçü bakışları hakim Bolşevik parti üst

⁴¹ Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi 1838'ten 1995'e, 3. Kitap, Tekin Yayınları, İstanbul 2002, s. 1009.

⁴² Qurbanov Ş., Neriman Nerimanov: Ömrünün Son İlleri, Bakü, 2003, s. 35.

⁴³ Azərbaycan Petrol Sənayesi Dergisi, 1922, S 3. s. 45.

⁴⁴ Azərbaycan Respublikasının Devlet Arşivi, v. 105-107, 166.

⁴⁵ Komunist Qazetası, 28 Nisan 1921, S 70, s. 5.

⁴⁶ Komunist Qazetası, 18 Eylül 1921, S 179, s. 3.

⁴⁷ Azərbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 17-21; s. 216, v. 163-171.

yetkilileri ile onun arasında ihtilaf yaratan esas sebeplerden olmuştur. Tüm baskılara rağmen, Neriman Nerimanov Türkiye ile ilgili politikasından geri çekilmemiştir. Neriman Nerimanov'un ister Türkiye isterse de Azerbaycan'la ilgili yürüttüğü politikası, faaliyeti Moskova'da büyük endişe ile karşılanmaktaydı. Bu yüzden de onu Azerbaycan'ın yöneticiliğinden uzak tutmak fikri ile 1922'de Moskova'ya davet edip Sovyetler Birliği'ni yöneten üst görevlerden birine tayin ederler. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Sovyetlerde hâkimiyet başına geçmiş Stalin az sonra diktatörlük rejimini gerçekleştirmeye başlıyor. Onun ilk adımlarından biri onunla hesaplaşmayan, millî düşünceye sahip siyasilere aradan kaldırılması oldu. Hedeflerinden biri de Neriman Nerimanov idi. Neriman Nerimanov 19 Mart 1925'te zehir içirtilmesi sonucunda hayatını kaybetti. Ölümünden iki ay önce Neriman Nerimanov küçük oğlu Necef'e bir hatıra mektubu yazmıştı. Bu mektubunda o, Bolşeviklerin hâkimiyete geldikleri zaman ileri sürdükleri ideolojinin aksine çıktıklarını, aldatıldığını ve bir gün komünizmin çökeceğini net şekilde yazıyordu: *"Belke de sen bu satırları okurken Bolşevizm hiç olmayacak. Lakin bu o demek değil ki, Bolşevizm iyi değildi; bu o demek olacak ki, biz onu koruyamadık, onu yeterince değerlendirmedik, işimizi kötü yaptık... hakimiyetle o kadar kurnazlandık ki, kafamız boş-boş işlere, boş laflara karıştı, gerekli olanı elden burakdık. Hakimiyet çoklarını bozuyor. Böyle de oldu. Onlar... diktatörlük yapmak kararına geldiler"*⁴⁸.

Neriman Nerimanov'un ölümünden sonra Azerbaycan'da onu hatırlamak, hatta ismini de zikretmek yasaklanıyor ve bu yasak Stalin'in siyasi sisteminin çöküşüne -1956'ya- kadar devam etmiştir. Yasak kaldırıldıktan sonra Azerbaycan halkı Neriman Nerimanov'un hatırasını ebedileştirmek için onun ismine layık adımlar atmıştır. Bugün Bakü'nün en büyük belediyelerinden biri, Bakü'de metro istasyonu onun ismini taşıyor ve Bakü'nün en yüksek, güzel yerlerinden birinde Neriman Nerimanov'un heykeli dikilmiştir.

Sonuç

Azerbaycan'ın ünlü aydını, fikir adamı, devlet yöneticisi olmuş Neriman Nerimanov tüm hayatı boyu kendi faaliyetinde Azerbaycan'ın, Türkiye'nin, Türk-İslam dünyasının meraklarını öne çekmiştir. O, siyasi düşüncesine göre bir komünist olsa da, bir Türkçü fikir adamı idi. O, Türkiye'nin Millî Mücadele döneminde kurtuluşunu tüm Türk-İslam dünyasının kalibiyeti olarak

⁴⁸ Teymur Ehmədov, **Neriman Nerimanov**, Bakü, 2018, s. 293.

görüyordu. Türkiye'ye karşı her zaman bir Türkçü, kardeş sevgisi ile yaklaşmıştır. Komünistlerin Rusya'da yönetime el koymasından sonra Moskova'nın Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Millî Mücadele'ye destek olması için büyük siyasi hamleler yapmış ve bunlardan birçoğuna ulaşabilmiştir. O, Moskova'da Türkiye aleyhine iş çeviren güçlere karşı çıkmış ve ne olursa olsun Azerbaycan'ın her zaman Türkiye'nin yanında olacağını net şekilde bildirmiştir. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nı daim desteklemiş ve onu Türkiye'de tek kanuni siyasi güç olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda uluslararası arenada da Mustafa Kemal Paşa Türkiyesi'nin kabul edilmesi yönünde büyük gayretler göstermiştir. Neriman Nerimanov'un Türkiye'ye, Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteği Rusya'yla hesaplaşmadan direkt olarak Azerbaycan üzerinden yaptığı yardımlardan da dikkat çekmektedir. Atatürk'e yazdığı mektuplarında ona "Paşam" diyerek hitap etmesi Neriman Nerimanov gibi büyük bir siyasi liderin Mustafa Kemal Paşa'ya olan saygı ve ihtiramının ayrı bir kanıtıdır. Aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa da Neriman Nerimanov'a büyük saygı duymuş, onun siyasi düşüncelerine önem vermiştir. Atatürk'ün önerisi ile Türkiye'nin ilk sefirliğinin Azerbaycan'da, Azerbaycan'ın ilk temsilciliğinin ise Türkiye'de açılması, temsilciliğe Azerbaycan bayrağının bizzat Atatürk tarafından dikilmesi iki büyük devlet adamının hem kendileri, hem de başında durdukları devletler adından kardeş yaklaşımlarının güzel örneğidir. Neriman Nerimanov'un Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile ilişkisi, Türkiye politikası ve desteği, her iki liderin bölgede büyük güçlere karşı tutumu, bu konunun ister siyasi, ister tarihî, hatta modern Türkoloji açısından akademik incelenmesi Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, genellikle de Millî Mücadele tarihinin daha da kapsamlı araştırılması açısından büyük önem arz ediyor.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 106- 120.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 12.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 17-21; s. 216, v. 163-171.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 193.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 90, 92.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi. v. 17-21.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arşivi, v. 105-107, 166.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arşivi, v. 169-170.

Respublika Elyazmalar Fondu, Arşiv-23.1-8.202.

Sovyet Dış Politikasının Arşiv Belgeleri, C 2, Moskova, 1958.

Sovyetlerin Dış Politikası Belgeleri, C 1, Moskova, 1957.

Gazeteler

Komunist Qazetesi, 30 Kasım 1920, S 176.

Komunist Qazetesi, 28 Nisan 1921, S 70.

Komunist Qazetesi, 18 Eylül 1921, S 179.

Yeni fikir Qazetesi, 1 Şubat 1924, S 26.

Kitap ve Makaleler

Azərbaycan Petrol Sənayesi Dergisi, 1926, S 3.

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e. 3. Kitap**, Tekin Yayınları, İstanbul, 2002.

Ehmedeov, Teymur, **Neriman Nerimanov**, Bakü, 2018,

K., Mustafa, **Türkiye'nin Yeni Yolu**, C 2, Moskova, 1932.

Neriman Nerimanov'un Çiçerikle Mektuplaşmaları, 16 Ağustos - 2 Ekim 1920.

Nerimanov, Neriman, **Seçilmiş Eserleri**, C 2. Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Kafkazların İşğalı", **Seçilmiş Eserleri**, C 2. Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Lenin ve Doğu", **Yeni Doğu Dergisi**.

Nerimanov, Neriman, "Lenin'e Mektup", **Arşiv**, v. 1-2.

Nerimanov, Neriman, "Nargin Adası: Yoksa Ölüm Adası", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Şuşa Caamisinde Konuşması", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Türkiye'nin İşçi ve Çiftçilerine", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, 1919, Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Yine Savaş", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, 8 Nisan 1918, Bakü, 1989.

- Nerimanov, Neriman, “Yine Savaş”, **Seçilmiş Eserleri**, C 2, Bakü, 1989.
- Nur, Rıza, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- Sovyet Dış İşleri Bakanlığının Yıllık Hesabatı 1919-1920**, Moskova, 1921.
- Ş., Qurbanov, **Neriman Nerimanov: Ömrünün Son İlleri**, Bakü, 2003.
- Türkiye Büyük Millet Meclisinin Protokolleri**, 11 Mayıs 1920.

